

Despre Trianon în epoca noului protest antirasist. Două dialoguri cu istoria și o încercare de conciliere*

Victor RIZESCU**

Abstract: *The article places the memory of the Trianon treaty and the entire protracted Romanian commemoration of the events of 1918-1920 issuing into the first consistent application at the global level of the principle of national state in relation with the contemporary debates about the memory of colonialism, themselves conjoined with a renewed rejection of racist prejudices and of the culture of imperialism. It takes as a starting point the seeming contradiction between the two species of the dialogue with history thus delineated, in order to then argue that these ones can be harmonized by way of understanding the present demands of multiculturalism as resulting from the unfolding of the politics of national self-determination over the long run of history. An understanding of the moderate strands of both multiculturalism and political correctness as constituting integral parts of democratic politics and culture goes together with this argumentation.*

Keywords: *collective memory, national self-determination, multiculturalism, political correctness, political moderation*

Fie și organizată la câțiva ani buni după consumarea sărbătorii de centenar a lui 1918, conferința din cadrul căreia a rezultat articolul de față s-a înscris, cu siguranță, într-o serie de manifestări menite să întrețină – printre altele – o reflecție fertilă asupra unuia dintre momentele fondatoare ale

* O versiune a fost prezentată în cadrul conferinței „#România 100+ – Trecuturi contestate, prezent conflictual, viitor incert?”, organizată de Facultatea de Științe Politice a Universității din București și Fundația Konrad Adenauer în ziua de 26 noiembrie 2021.

** Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București

societății românești: unirea survenită în ultimele etape ale Primului Război Mondial, împreună cu fundamentarea ei în planul relațiilor internaționale, prin așezămintele Păcii de la Paris din 1919-1920. Intervenția mea trebuie înțeleasă, desigur, ca raportându-se la semnificațiile și reverberațiile tuturor evenimentelor dramatice, a gesturilor memorabile și a discursurilor influente încorporate în numitul proces de transformare istorică, ce a avut loc acum aproximativ un secol. Am ales, totuși, să subliniez una dintre secvențele acestuia ca încorporând în modul cel mai concludent dilemele ce continuă să îi fie asociate. Chezășuind transferul către statul român a celei mai importante dintre provinciile alipite lui în acea epocă privilegiată, tratatul de la Trianon poate fi invocat ca un simbol al întregii constelații de așteptări optimiste, dezamăgiri repetate, certitudini încăpățănate și îndoieli persistente cristalizate de-a lungul timpului în jurul ideii naționale, a politicii naționaliste și a formei politice a statului național din contextul jumătății răsăritene a Europei și de pe cuprinsul întregii lumi.

1

Dialogul cu istoria nu se poate desfășura, cu siguranță, decât pe paliere diverse ale prezentului și în relație cu o pluralitate de preocupări absorbante și de valori prevalente ale zilei de azi (Rizescu, 2020a). Meditațiile noastre în legătură cu ceea ce s-a întâmplat la Trianon și în împrejurimile sale la 1920 nu poate face excepție. Aș spune însă că, la prima vedere, nimic nu pare să depună o mai bună mărturie pentru defazarea spiritului public de la noi în raport cu predilecțiile acute ale dezbaterilor de pretutindeni decât stăruința noastră asupra întâmplărilor întemeietoare de atunci, într-o epocă ce va rămâne foarte probabil, în memoria colectivă globală, ca definitiv asociată cu revolta conștiinței publice ultragiutate împotriva ansamblului de simboluri ale culturii rasiste și ale colonialismului. Se face că am reflectat asupra Marii Uniri într-o vreme când ascensiunea populismului naționalist are loc în paralel cu radicalizarea mișcărilor sociale susținute de ideea corectitudinii politice, aceasta din urmă exercitată cu precădere în sfera relațiilor dintre grupuri rasiale, ele însele inseparabile de răscolirea permanentă a coșmarului de multisekulare antecedente istorice nefaste.

Cu alte cuvinte, am celebrat 1918 și 1920 nu doar în umbra tribulațiilor înregistrate de forțele politice având ca figuri emblematice pe un Donald Trump sau un Viktor Orbán – și deci stânjeniți de pericolul ca orice expresie a naționalismului bine cumpănit să fie confundat cu supralicitările sale maligne –, dar și pe fundalul frământărilor americane prilejuite de moartea violentă a personajului de culoare George Perry Floyd, din luna mai a anului trecut, ce au dat naștere unei campanii reînnoite de eliminare a culturii rasiste (pe fâgașul căreia a fost formulat și dezideratul de punere sub interdicție a filmului *Pe*

aripile vântului [Rizescu, 2020b]). Concentrându-se, la un moment dat, asupra cererii de mutare în muzee ale infamiei a tuturor efigiilor sculpturale reprezentându-l pe regele belgian Leopold al II-lea – un exponent de frunte al colonialismului sângeros din *La Belle Époque* (Rizescu, 2020c) – , protestul global împotriva supraviețuirii insidioase a acelorași tipare culturale rasiste și imperialiste s-a exprimat de curând – nu mai departe de luna iunie a acestui an – prin îndemnul unor studenți de la Magdalen College, Oxford, ca un portret al reginei Elisabeta a II-a să fie și el îndepărtat dintr-o cameră comună a instituției (el fiind văzut tot ca un simbol al colonialismului cu implicații rasiste practicat de cea mai maiestuoasă dintre puterile imperiale ale epocii moderne [„Students at an Oxford College”, 2021]).

Desigur, însă, că niciuna dintre discuțiile recente din categoria respectivă nu este mai grăitoare pentru noi, din perspectiva indicată mai sus a corelației problematice dintre trecut și prezent, decât cea provocată de decizia din 26 iunie 2020 a consiliului director al Universității Princeton de a elimina numele președintelui Woodrow Wilson din titulatura departamentului educațional School of Public and International Affairs („Board of Trustees’ Decision”, 2020), la capătul unui proces declanșat prin revendicările cu astfel de obiective ale organizației Black Justice League și avansate pentru prima oară în noiembrie 2015 („Princeton Students”, 2015). De această dată, chiar figura tutelară a operațiunii de redesenare a granițelor Europei Răsăritene după principiul statului național, de acum un veac (Heater, 1994; Manela, 2007) – dar ale cărei afirmații vor însoți în veșnicie și capodopera cinematografică *Nașterea unei națiuni*, din 1915 (unde sunt citate aprobator ca baze doctrinare ale mesajului indiscutabil rasist și deja vetust în acele timpuri [Ambrosius, 2007]) – , este consacrată ca un reper negativ central al unui alt fel de dialog cu istoria, ce pare să se situeze într-un raport de stânjenitoare dizarmonie cu discursul nostru identitar.

Ca o precauție, trebuie spus, înainte de a merge mai departe, că, la fel ca alte filozofii, cea a corectitudinii politice cunoaște forme extremiste și expresii moderate. În acest caz, moderația constă în acceptarea dezideratelor în cauză ca nimic altceva decât cerința de diseminare populară consecventă și de interiorizare socială autentică a teoriei politice democratice, înțeleasă în sensul cel mai larg. Iar extremismul se întemeiază pe ambiția disciplinării democratice în spirit de cazarmă, împreună cu întreprinderea de selecție inchizitorială a inventarului cultural și a structurilor simbolice apte să fie conservate în spațiul democratic astfel purificat (Rizescu, 2020b; Rizescu, 2020c). Cu siguranță că excesele și derivatele obtuze ale corectitudinii politice – de natură să întrețină contrareacția populist-naționalistă menționată și prin aceasta să contribuie la înrădăcinarea noii polarizări ideologice a începutului de mileniu – nu pot fi contracarate decât prin asumarea neînhibată a aceleiași idei în ipostaza

moderației (încetățenită astfel pe traiectoria de dezvoltare politică ce a cuprins, ca etape succesive, edificarea statului de drept liberal, extinderea democrației participative, forjarea instituțiilor de protecție socială și, în fine, articularea dispozitivelor de administrare a diversității culturale, asupra cărora voi reveni mai jos).

Fără îndoială că, în părțile noastre, pledoaria wilsoniană în favoarea cât mai bune ajustări a granițelor politice în conformitate cu liniile despărțitoare dintre națiuni era menită să redreseze neajunsurile unor așezăminte imperiale dintr-o specie cu caracteristici mai arhaice decât acelea ale colonialismului de sorginte nord-atlantică (Barkey & von Hagen, 1997; Lieven, 1999). Dar este greu să contestăm, altminteri, faptul că, privită din unghiul elementelor de unitate ale tuturor întrupărilor sale particulare, ideologia statului național a fost intim corelată cu dinamica de evoluție a imperialismului eurocentric. Este ușor să se spună, de aceea, că stăruința – fie și dubitativă – asupra temelor ei definitorii, prilejuită de centenarul prelungit al lui 1918-1920, nu poate avea alt înțeles decât resuscitarea sa, la marginea bătrânului continent, chiar atunci când – așa cum arată anteriorul survol al momentului anticolonial pe care îl trăim, cu manifestările lui plurivalente – ea trece printr-o nouă etapă de critică dizolvantă în Occident. Rândurile de față își propun, de aceea, să stabilească o relație de comunicare armonică între cele două specii ale dialogului cu istoria astfel identificate, în răspărul supărătoarei impresii de juxtapunere convulsivă dintre ele.

2

În cartea sa din 1944 despre „autodeterminarea națională”, istoricul britanic Alfred Cobban – mai cunoscut ca predecesor al lui François Furet pe fâgașul analizei deconstructive a discursului de stânga despre Revoluția Franceză (Cobban, 1999; Cates, 1998) – examina retrospectiv negocierile din cadrul conferinței păcii de la Paris, pentru a ajunge la concluzia – exprimată cu ironică amărăciune – că la acea vreme „delegațiile britanică și americană încercau să limiteze aplicarea principiului autodeterminării la teritoriul european, tot astfel cum delegațiile franceză și italiană ar fi preferat să îl aplice doar în tărâmul utopiei” (Cobban, 1947, p. 22). El nu urmărea prin aceasta doar să scoată la lumină amestecul tulbure de *Realpolitik* și idealism wilsonian – oricât de pătat cu prejudecăți rasiste – din spatele efortului de remodelare a frontierelor est-europene (așa cum ne aducem aminte, un amestec altminteri întruchipat de primul conducător al delegației române, Ion I. C. Brătianu, mai bine decât de oricare alt participant la eveniment [Spector, 1962]). Scriind pe parcursul ultimilor ani ai luptei împotriva lui Hitler și a Japoniei militariste, el anticipa cu îngrijorare că preconizatul nou așezământ al păcii avea să funcționeze ca o placă turnantă pentru transferul mișcărilor de autodeterminare

dinspre Europa înspre lumea din afara ei și a spațiului nord-atlantic, în continuarea primelor discuții și experimente cu această miză – oricât de inconsecvente – din succesiunea războiului mondial precedent (reflectate în modul cel mai penetrant în lucrarea impresionantă despre „state naționale și minorități naționale” publicată în 1934 de colegul britanic al lui Cobban, C. A. Macartney [Macartney, 1934], ale cărei teze generale despre politica Ligii Națiunilor în chestiunea națională aveau să fie reluate, în 1937, ca un cadru de referință al unei investigații a autorului în legătură cu „Ungaria și succesoarele sale” [Macartney 1937]).

În pofida scepticismului fără echivoc arătat de Cobban cu referire la coerența și fezabilitatea politicii cu asemenea fundamente teoretice desfășurate în contexte asiatice și africane, carta Organizației Națiunilor Unite adoptată în anul următor a afirmat pentru prima dată principiul autodeterminării în planul dreptului internațional. Este vorba despre nimic mai mult decât formularea reticentă cuprinsă în Capitolul I, Articolul 1, Aliniatul b, unde se spune doar că printre funcțiile asumate de organizație se numără și cea de a „dezvolta relații de prietenie între națiuni, bazate pe respectul pentru principiul drepturilor egale și al autodeterminării popoarelor, cu adoptarea altor măsuri necesare pentru consolidarea păcii” (cu precizările din Capitolul XI, Articolul 73, unde se adaugă că membrilor „Națiunilor Unite care și-au asumat responsabilități de administrare a teritoriilor ale căror popoare nu se bucură încă de deplina autogovernare” le revine și sarcina „de a promova autogovernarea, ținând seama de aspirațiile politice ale popoarelor implicate și sprijinindu-le pe acestea în acțiunea de edificare progresivă a instituțiilor libertății politice, în conformitate cu circumstanțele specifice ale fiecărui teritoriu și ale popoarelor sale și cu nivelul de dezvoltare atins de acestea”).

Se înregistra astfel un avans considerabil pe linia consacării principiului de autodeterminare prin comparație cu anticiparea vagă oferită de actul constitutiv al Ligii Națiunilor adoptat în 1919 și intrat în vigoare în ianuarie 1920. Într-adevăr, Articolul 22 al acestuia vorbește doar – cumva sibilinic – despre expedientul administrării în regim de mandat a „coloniilor și teritoriilor care, în urma războiului încheiat, au încetat să se mai afle sub suveranitatea statelor de a căror guvernare au ascultat anterior, fiind locuite de popoare încă incapabile să se bucure de independență în condițiile dificile ale lumii moderne”, cu adaosul că în asemenea cazuri „trebuie aplicat principiul că bunăstarea și dezvoltarea acestor popoare constituie o datorie sacră a civilizației”.

Observația se verifică, desigur, și prin comparație cu programul politic al „celor 14 puncte” înaintat de Wilson Congresului american în ianuarie 1918, unde ideea este promovată fără a fi vreodată enunțată în termeni generali, în cuprinsul unor afirmații cum ar aceea că „reajustarea frontierelor Italiei trebuie

să aibă loc de-a lungul unor linii despărțitoare cu caracter național recognoscibil” (punctul 9), sau acelea că „popoarelor Austro-Ungariei, al căror loc printre națiuni vrem să fie asigurat și protejat, trebuie să li se acorde maximele posibilități de dezvoltare autonomă” (punctul 10), că „porțiunii turcești a actualului Imperiu Otoman trebuie să i se asigure suveranitatea pe baze solide, dar totodată celorlalte naționalități aflate acum sub conducere otomană trebuie să li se asigure o incontestabilă securitate a vieții și posibilități indubitabile de dezvoltare autonomă” (punctul 12) sau că „trebuie creat un stat polonez independent care trebuie să cuprindă teritoriile locuite în mod indubitabil de polonezi și să fie înzestrat cu un acces sigur și neîngrădit la mare” (punctul 13)¹.

3

Epoca de după 1945 a cunoscut dezbateri istovitoare despre posibilitatea ca principiul autodeterminării comunităților umane să fie armonizat cu cel de suveranitate a statelor, fiind afirmat ca un drept imprescriptibil și nu doar ca o idee pasibilă de interpretări multiple și aplicat unor entități definite ca „grupări naționale” și nu, cu generozitate evazivă, ca „popoare” (Claude, 1955; Hannum, 1990). Altminteri, rezervele lui Cobban se conjugau, atunci când au fost formulate, cu respingerea hotărâtă a politicii naționaliste de pe pozițiile unei construcții filozofice care nu a abandonat niciodată idealurile social-democrate, în cea mai importantă lucrare din domeniu a lui Karl Popper, unde se spune că principiul statului național „constituie astăzi, așa-zicând, o supoziție implicită a gândirii politice populare, [...] mai cu seamă de când cu bine-intenționatul, dar nu la fel de bine chibzuitul principiu al autodeterminării naționale, formulat de Wilson” (Popper, 1993, p. 61; adăugându-se că același set de idei constituie „un vis irațional, romantic și utopic, un vis [...] al colectivismului tribal” [Popper 1993, p. 60]). E de înțeles că varietățile de dreapta ale liberalismului de Război Rece, oferite de Ludvig von Mises sau Fredrich Hayek, au cultivat aceeași mefiență față de tot ceea ce se leagă de noțiunile neclare din aria fenomenului național (von Mises, 2006; Kelly, 2015).

În plus, considerațiile exprimate cu accente conservatoare abia perceptibile ale lui Cobban au fost urmate de larga diseminare a unei înțelepciuni antinaționaliste (și apăsate anti-wilsoniene), în continuarea ideilor lansate de Lord Acton în era unificării italiene – la începutul anilor 1860 (Lord Acton, 1996; Lang, 2002) – dar și prin refasonarea acestora în limbajul conservatorismului elaborat cu amploare și cu aplicații multiple de școala lui

¹ Comentarii recente în Wolff, 2020.

Michael Oakeshott (Oakeshott, 1962)¹. Pe linia unei argumentații inaugurate în cartea sa *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire*, publicată în 1956 după ce a fost mai întâi respinsă ca disertație doctorală la Oxford (Kedourie, 1956) – și în corelație cu alte intervenții provenite din sfera acelei școli, ale unor politologi precum Kenneth Minogue (Minogue, 1968; Minogue, 1967; Minogue, 1985), D. J. Manning (Manning, 1976), Gordon Graham (Graham, 1986) sau Noel O' Sullivan (O' Sullivan, 1976; O' Sullivan, 1983) – , Elie Kedourie a tratat în 1960 subiectul de ansamblu al „naționalismului” (Kedourie, 1960), apoi în 1970 pe cel mai special al „naționalismului din Asia și Africa” (Kedourie, 1970), prezentând procesul de răspândire a mișcărilor naționale în cuprinsul ariei de interferență dintre imperialismul tradițional otoman și cel de formulă modernă, al puterilor coloniale, ca pe expansiunea irepresibilă și cu urmări nefaste a mesianismului politic izvorât din speculații europene înstrăinate de preceptele și reflexele pragmatismului înțelept (pentru ca în eseu „The Chatham House Version”, apărut tot în 1970 [Kedourie, 2004], el să descrie perspectiva promovată de instituția britanică Royal Institute of International Affairs – sub egida căreia fuseseră scoase și cărțile menționate din 1934 și 1944 ale lui Macartney, respectiv Cobban, atât de echilibrate, așa cum am văzut, în ce privește evaluarea șanselor de succes ale politicii naționaliste la nivel global – ca pe un discurs al autoamăgirii fals umanitariste și al complicității cu radicalismul anticolonial)².

Tentativa postbelică de universalizare a statului național, din epoca decolonizării și de după încheierea ei (Emerson, 1960; Plamenatz, 1960), a avut astfel ca efect imediat o intensificare temporară a scepticismului academic în legătură cu temeiurile filozofice ale respectivei forme politice și cu fezabilitatea sa în lumea reală. Pentru câteva decenii bune, au avut câștig de cauză concepțiile potrivit cărora dimensiunea națională a vieții politice nu poate fi tratată decât ca un rău necesar și un fapt conjunctural, fundamentele teoretice și armătura legislativă a democrației liberale trebuie alcătuite fără nici o referire precisă la faptul apartenenței culturale, identitățile colective se cuvine să fie gestionate după rețeta asimilaționismului de tip *melting pot*, iar revendicările de recunoaștere a diversității – fie ea cu baze etno-naționale sau născută sub acțiunea altor factori – se impune să fie întâmpinate în spiritul viziunii ce a primit promițătoarea dar înșelătoarea etichetă *benign neglect* (van Dyke, 1995; Kymlicka, 1995, cap. 4: „Rethinking the Liberal Tradition”, p. 49-74).

Pe durata lungă a evoluției istorice de după cel de-al Doilea Război Mondial, politica naționalistă din afara Europei – dar având ca paradigmă

¹ Pentru caracterizări ale școlii vezi Williams, 1985, p. 41-58; p. 90-97; Vincent, 1992, p. 10-11.

² Pentru politica aceleiași instituții vezi și Parmar, 2004.

evoluțiile est-europene din era Păcii de la Paris și a Ligii Națiunilor – a avut însă ca rezultat o acută revelație – de această dată cu ecouri mai durabile – a condiției de interpenetrare inextricabilă, în răspărul granițelor politice, dintre grupările umane ale tuturor continentelor. Iar globalizarea desfășurată apoi pe fundalul decolonizării – și în bună măsură ca o consecință a ei – nu a făcut decât să consolideze deopotrivă mozaicul multicultural mondial și convingerile privind caracterul dezirabil și urgent al măsurilor de administrare a lui pe baze legislative și instituționale cu statut permanent (cel mai adesea în interiorul unor state cu o definiție națională renegociată și nuanțată¹ [Miller, 1994; Miller, 2007; Gat, with Yakobson, 2013, cap. 7: „State, National Identity, Ethnicity: Normative and Constitutional Aspects”, p. 328-379]).

Unda de șoc a așezămintelor instituite în albia Trianonului a contribuit deci, în cele din urmă, la cristalizarea unei configurații a vieții sociale în cadrul căreia a devenit posibil și protestul actual la adresa supraviețuirilor și a vestigiilor culturii rasiste amorțate în epoca imperialismului. Înțelepciunea multiculturală de astăzi funcționează, însă, și ca instrument euristic apt să deschidă o nouă perspectivă edificatoare asupra reconfigurărilor teritoriale de acum un secol. Într-adevăr, dacă putem înțelege că multiculturalismul actual – teoretizat și practicat în același spirit al moderației invocat mai devreme în legătură cu corectitudinea politică de care nu poate fi despărțit – a rezultat din dezvoltarea consecventă – pe deasupra numeroaselor fracturi istorice – a naționalismului lui Mazzini și Wilson, nu este mai puțin adevărat că diagnosticele mozaicului multinațional din regiune elaborate la cumpăna secolelor XIX și XX de austromarxiștii Karl Renner (Renner, 2006), Otto Bauer (Bauer, 2000) și Oscar Jászi (Jászi, 1929; Jászi, 1933) – la fel ca și proiectele oferite de ei pentru rezolvarea disputelor dintre grupările naționale ale epocii – se dezvăluie acum ca guvernate de o percepție mai adecvată a problematicii, prin comparație cu ortodoxia wilsoniană a momentului (Nimni, 1999; Rizescu, 2013; Rizescu, 2019).

În lumina aceleiași înțelepciuni multiculturale, tranziția parcursă atunci de regiunea noastră de la modelul vechilor împărății cu legitimare tradițională la cel al construcțiilor politice însuflețite de idealul unei cât mai bune aproximări a omogenității etnice – considerat, inițial, ca precondiția unui mai bun demaraj democratic și prefigurată printre altele, înainte de 1918, de încercarea ungară de edificare a unui stat național între granițele regatului medieval² – se dezvăluie ca nimic altceva decât un capitol nu doar din evoluția istorică a plurietnicității dar și, dincolo de ea, din dinamica evolutivă a politicii întemeiate pe clivajele identitare a căror importanță și complexitate ni se impun cu tot mai multă claritate. Iar simbolistica aceleiași etape istorice poate și se

¹ Vezi însă și Harty & Murphy, 2005, pentru perspectiva multinațională.

² O abordare recentă: Hörcher & Lorman, 2019. Vezi și un comentariu în Rizescu, 2021.

cuvine să fie gestionată în termeni apropiați de cei ce survin în discuția despre dinamica și urmările altor imperialisme, rememorate acum cu mai mare stringență în afara părții de lume unde ne aflăm.

Referințe

Cărți și studii în volume colective

- Lord Acton. (1996 [1862]). *Nationality*. În G. Balakrishnan (Ed.). *Mapping the Nation*. London: Verso, 17-38.
- Barkey, K. & M. von Hagen (Ed.). (1997). *Multiethnic Societies and Nation-building. The Soviet Union and the Russian, Ottoman and Habsburg Empires* Bolder, Colo.: Westview Press.
- Bauer, O. (2000 [1907]). *The Question of Nationalities and Social Democracy* (J. O'Donnell, Transl.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cates, G. (Ed.). (1998). *The French Revolution: Recent Debates and New Controversies*. London: Routledge.
- Claude, I. L. (1955). *National Minorities: an International Problem*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Cobban, A. (1947 [1944]). *National Self-determination*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Cobban, A. (1999). *The Social Interpretation of the French Revolution*, sec. ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dyke, V. (1995 [1977]). The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory. În W. Kymlicka (Ed.). *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press, 31-56.
- Emerson, R. (1960). *From Empire to Nation: the Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Gat, A., with A. Yakobson. (2013). *Nations: the Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graham, G. (1986). *Politics in Its Place: a Study of Six Ideologies*. Oxford: Clarendon Press.
- Hannum, H. (1990). *Autonomy, Sovereignty and Self-determination: the Accommodation of Conflicting Rights*, rev. ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Harty, S. & M. Murphy. (2005). *In Defence of Multinational Citizenship*. Cardiff: University of Wales Press.
- Heater, D. (1994). *National Self-determination. Woodrow Wilson and His Legacy*. Houndmills: The Macmillan Press.
- Hörcher, F. & T. Lorman (Ed.). (2019). *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. London: I. B. Tauris.
- Jászi, O. (1929). *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kedourie, E. (1956). *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*. London: Bowes & Bowes.
- Kedourie, E. (1960). *Nationalism*. London: Hutchinson.

- Kedourie, E. (Ed.). (1970). *Nationalism in Asia and Africa*. New York: World Publishing Company.
- Kedourie, E. (2004 [1970]) The Chatham House Version. În *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*. Chicago: Ivan R. Dee, 351-394.
- Kelly, P. (2015). Liberalism and Nationalism. În S. Wall (Ed.). *The Cambridge Companion to Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 329-351.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Clarendon Press.
- Macartney, C. A. (1934). *National States and National Minorities*. London: Oxford University Press.
- Macartney, C. A. (1937). *Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and Its Consequences*. London: Oxford University Press.
- Manela, E. (2007). *The Wilsonian Moment. Self-determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Manning, D. J. (1976). *Liberalism*. New York: St. Martin's Press.
- Miller, D. (1994). The Nation-state: a Modest Defense. În C. Brown (Ed.) *Political Restructuring in Europe. Ethical Perspectives*. London: Routledge, 137- 162.
- Miller, D. (2007). *National Responsibility and Global Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Minogue, K. (1967). *Nationalism*. New York: Basic Books, Inc..
- Minogue, K. (1968 [1963]). *The Liberal Mind*. New York: Vintage Books.
- Minogue, K. (1985). *Alien Powers: the Pure Theory of Ideology*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- von Mises, L. (2006). *Nation, State and Economy: Contributions to the Politics and History of Our Time*. (L. B. Yeager Transl.). B. B. Graves (Ed.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Oakeshott, M. (1962). *Rationalism in Politics and Other Essays*. London: Methuen.
- O' Sullivan, N. (1976). *Conservatism*. New York: St. Martin's Press.
- O' Sullivan, N. (1983). *Fascism*. London: Dent.
- Parmar, I. (2004). *Think Tanks and Power in Foreign Policy: a Comparative Study of the Role and Influence of the Council of Foreign Relations and the Royal Institute of International Affairs, 1939-1945*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Plamenatz, J. (1960). *On Alien Rule and Self-government*. London: Longmans.
- Popper, K. (1993 [1945]). *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. 2: *Epoca marilor profesii: Hegel și Marx* (D. Stoianovici, Trad.). București: Humanitas.
- Renner, K. (2006 [1899]). State and Nation: a Constitutional Investigation of the Possible Principles of a Solution and the Juridical Prerequisites for a Law of Nationalities. În M. E. Blum & W. Smaldone (Ed.). *Austro-Marxism: the Ideology of Unity*, vol. 1: *Austro-Marxist Theory and Strategy*. Leiden: Brill, 369-403.
- Rizescu, V. (2013). Some Distinctions within a Classical Distinction: Revising the Civic-Ethnic Dichotomy against the East European Background. În *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*. București: Editura Universității din București, 49-78.

- Rizescu, V. (2020a). *Eseuri despre politica memoriei. Accente și recalibrări aniversare*. București: Neverland.
- Spector, S. D. (1962). *Romania at the Paris Peace Conference: a Study of the Diplomacy of Ion I. C. Brătianu*. New York: Bookman Associates.
- Vincent, A. (1992). *Modern Political Ideologies*. Oxford: Blackwell.
- Williams, H. (1985). *Concepts of Ideology*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Wolff, L. (2020). *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe*. Stanford: Stanford University Press.

Articole în reviste de specialitate

- Ambrosius, L. E. (2007). Woodrow Wilson and The Birth of a Nation: American Democracy and International Relations. *Democracy and Statecraft*, 18/4, 689-718.
- Gerson, G. (2019). Nationality in the Open Society: Popper versus Hayes and Kohn. *Nations and Nationalism* 25/1, 208-228.
- Hacohen, M. H. (1999). Dilemmas of Cosmopolitanism: Karl Popper, Jewish Identity and „Central European Culture”. *The Journal of Modern History* 71/1, 105-149.
- Jászi, O. (1933). Kossuth and the Treaty of Trianon. *Foreign Affairs* 12/1, 86-97.
- Lang, T. (2002). Lord Acton and the Insanity of Nationality. *Journal of the History of Ideas* 63/1, 129-149.
- Lieven, D. (1999). Dilemmas of Empire, 1850-1918: Power, Territory, Identity. *Journal of Contemporary History* 34/2. 163-200.
- Nimni, E. (1999). Nationalist Multiculturalism in Late Imperial Austria as a Critique of Contemporary Liberalism: the Case of Bauer and Renner. *Journal of Political Ideologies* 4/3, 289-314.
- Rizescu, V. (2019). Multiculturalismul ca memorie colectivă. Disocieri în jurul Tratatului de la Trianon. *Polis. Revistă de științe politice* 7/2 (s. n.), 145-159.
- Rizescu, V. (2020b, 18 iunie). Corectitudinea politică în două registre (pornind de la cazul *Pe aripile vântului*). *Observator cultural*.
- Rizescu, V. (2020c, 15 iulie). Notre-Dame și statuile lui Leopold. Două atitudini contradictorii și o propunere de armonizare. *Argumente și fapte.ro*.
- Rizescu, V. (2021). Recenzie / F. Hörcher & T. Lorman (Ed.). *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. London: I. B. Tauris, 2019. *Studii și materiale de istorie modernă*, 34, 137-139.

Surse online

- Board of Trustees' Decision on Removing Woodrow Wilson's Name From Public Policy School and Residential College. (27 iunie 2020). Accesat la data de 22 decembrie 2021, de la adresa <https://www.princeton.edu/news/2020/06/27/board-trustees-decision-removing-woodrow-wilsons-name-public-policy-school-and>
- Princeton Students Demand Removal of Woodrow Wilson's Name from Buildings. (23 noiembrie 2015). Accesat la data de 22 decembrie 2021, de la adresa <https://www.theguardian.com/education/2015/nov/23/princeton-woodrow-wilson-racism-students-remove-name>

Students at an Oxford College Remove the Queen's Portrait, Citing Colonialism. (9 iunie 2021). Accesat la data de 22 decembrie 2021, de la adresa <https://www.npr.org/2021/06/09/1004715773/students-oxford-college-magdalen-remove-queen-elizabeth-portrait-colonialism?t=1640266600647>